

INTRODUCERE

PREAMBUL

Un studiu aprofundat asupra lui Virgiliu, dedicat fie și numai genezei *Eneidei* ei, ar cere, negreșit, o carte întregă. În cele ce urmează, fără a ne întemeia mai pe larg spusele pe un aparat de erudiție dedicat doar specialiștilor (căci îl rugăm, de altfel, pe Cititor să pornească de la *Bibliografia* finală a cărții), vom încerca să ne precizăm punctul de vedere în special asupra câtorva probleme esențiale inerente subiectului nostru, dând, totodată, și cuvenitele lămuriri asupra țelurilor și modalităților alcătuirii concrete a acestei ediții.

1. P. Vergilius Maro (15 Octombrie 70 - 20 Septembrie 19 a. Chr.)

Probabil că nimeni nu și-ar fi putut imagina despre acel copil sfios, de obârșie relativ modestă, care citea cu sîrg, pentru prima oară – acasă, lângă Mantua, pe timpul consulatului lui Cicero – operele vechilor poeți latini, că va ajunge cîndva Poetul Romei, capabil să deie o nouă dimensiune spirituală Cetății Eterne și menirii sale în lumea antică. Dar cine știe vreodată, negreșit, asupra cărui copil se va pogori harul?

Vergilius meșteșugarul, un tată chibzuit și ambițios, Magia Polla, o mamă iubitoare și educată, l-au păzit cu grijă și cu drag pe micul Maro (căci mai pierduseră doi băieți, morți de tineri), trimițîndu-l apoi la studii, mai întîi la Mediolanum, apoi chiar la Roma, sub îndrumarea unora dintre cei mai buni dascăli de retorică ai vremii, între care și a celebrului Epidius, maestru, între alții, al lui Antonius și al lui Octavius, nepotul lui Caesar.

După luarea togei virile, dorința vie de a studia filosofia l-a purtat pe tînăr la școala epicureică a maestrului Siron, căruia îi va și dedica versuri entuziaste, copilăroase încă, pe vremea din care datează apropierea sufletească față de poemul filosofic al lui Lucretius – *De*

rerum natura: „Despre firea lucrurilor – aplecarea aceasta stăruind ca o pecete asupra întregii sale vieți poetice. Alături de poetul epicureu, i-au mai fost aproape Homer, poeții alexandrini, Ennius, iar dintre contemporani, mai cu seamă Varius și Helvius Cinna – fără a uita de prietenia cu contemporanii săi. Gallus și Horatius.

Apropierea de casele unor mari personaje, ca Asinius Pollio. Alfenus Varus sau mai sus menționatul Cornelius Gallus, îi oferea tânărului provincial șansa unei proiecții efective, extrem de necesară, mai cu seamă sub asemenea vremuri, zdruncinate de mari convulsii sociale: așa se face că și-a redobândit, se pare, moșioara părintească, răpită cu forța în 41 a. Chr., la împrumutarea, silnic impusă, a veteranilor lui Octavianus. Dar jalea pierderii suferite mai înainte pare a fi îndepărtat sufletul poetului de ținuturile sale natale, el trăind, în restul vieții, mai mult la Neapole sau la Roma.

Desigur însă că protejarea lui reală n-ar fi fost cu puțință fără intervenția lui Cilnius Maecenas, nobilul etrusc, prieten de taină al triumvirului Octavianus. Iar dorința de a-i da ajutorul dorit își va fi găsit motivarea nu numai în însușirile omenești ale tânărului poet, ci și în harul poetic vădit de lectura publică a primelor sale *Bucolice*. Întreaga colecție, de 10 poeme, avea să fie apoi publicată. În forma ei definitivă, abia în 37 a. Chr. Perfecțiunea lor formală trădează o lungă meditare din partea artistului, care scria greu, doar câte puține versuri odată, finisându-le mereu îndelung, cu o răbdare devenită proverbială. Lipsa harului de improvizator facil (uluitor, de pildă, la Ovidiu) ne explică deopotrivă îndepărtarea sa de for, de viața publică deschisă (care-i atrăgea ca un magnet pe alți tineri), și rafinamentul superior al hexametrelor săi, plini de farmec și de o – cât de înșelătoare! – ușurință, în viu contrast față de cei ai înaintașilor poetici latini, chiar și față de cei ai talentatului Catullus.

Alăturarea lui Virgiliu la programul politic al lui Octavianus, pe care l-am putea numi ‚Italia, Italia!’- în opoziție vădită cu ‚orientalismul’ adversarului politic al acestuia, Antonius – și-a primit expresia poetică în culturile didactice ale *Georgicelor*, care preamăresc apropierea de viața la țară. iubirea de moșie, reînvierea vechilor valori italiice. Creșterea însăși a lui Virgiliu i-a îngăduit să se regăsească pe sine în această ‚laudă a gliei’: copilărise, doar, la

țară, iar tatăl său fusese un bun apicultor și un pasional al pădurilor. Începute în 37, o dată cu începutul ‘păcii armate’ dintre Octavianus și Antonius, ele au apărut prima oară într-o ediție completă, publică, în 30, la scurtă vreme după marea victorie de la Actium, ilustrând tot mai limpede, de-a lungul celor patru cărți, ralierea lui Virgiliu la idealurile politicii de măreție prin tradiție și putere, dusă de urmașul cel mai capabil al dictatorului Caius Iulius Caesar.

Cerințele propagandei oficiale, modelate la aceleași dimensiuni cu politica ‘mondială’ a tînărului autocrat, centrată totuși pe tradiția italică, impuneau de la sine depășirea orientărilor prea înguste, de cabinet, ale poeziei practicate în ultimele decenii ale Republicii, ani sfîșiți de confruntări politice vehemente și de războaiele civile. Poezia lirică, cea bucolică, cea didactică, versurile filosofice, savante, enigmatice, epigramatice puteau aduce un succes public personal, mai degrabă de stimă, decît de faimă, dar nu purtau în sine dorita înălțare de ton și de viziune cerută de politica aceluia care, de curînd întors din Orient, avea să primească la picioare din partea Senatului însuși, odată cu puterea absolută, titlul de *Augustus* (‘Preamăritul’: 27 a. Chr.).

Impresionabilul Virgiliu se ridicase deja, prin tonul anumitor pasaje din *Georgice*, dar și prin reușita lor alcătuire și cizelare de ansamblu, la înălțimea noului program de guvernare, ‘în regimentîndu-se’ astfel mult mai devreme decît, să spunem, reticentul Horațiu. Cu toate acestea, el nu-și simțea firească adoptarea *sine pluribus* a manierei panegirice – cum se pare că-și plecase genunchiul Varius – sau preluarea ca atare a tradiției ‘epopeii istorice’ romane – așa cum o ilustraseră cîndva Naevius sau, și mai bine, Ennius. Admirația nutrită pentru tonul înalt al poemelor homerice, dar și pentru finețea scriiturii alexandrine, îl îndemna către o sinteză – către epopeea legendară a obîrșiilor, deschisă, lotuși, previziunilor istorice (în fapt, *oraculu ex euentu*).

Așa se va fi născut planul *Eneidei*, redactată mai întîi în proză și abia apoi dezvoltată, treptat, în hexametri, nicidecum la rîndul povestirii, ci pe sărite, în voia harului liber al imaginației poetice – totul de-a lungul a mai bine de zece ani, între 30 și 19 a. Chr. Din cercul său de prieteni, zvonul asupra mării epopei născînde

s-a răspîndit curînd în lume, dar Virgiliu, cu dulcea, modesta și binecunoscuta lui rețineră, nu s-a lăsat convins să recile unele pasaje mai deplin finisate ale poemului (din cărțile a II-a, a IV-a și a VI-a), decît la îndemnul expres al lui Augustus – și abia prin sau după 23 a. Chr.

Poemul eroic închinat lui Eneas, cu înaltul său suflu metafizic (prezis de *Bucolica* a IV-a, ca și de anumite pasaje din *Georgice*) era, în fapt, ecoul uriașelor așteptări, comune lumii mediteraneene, care se răspîndiseră, ca o mare, în aceste timpuri de mari schimbări. Era evident că măcelurile îngrozitoare ale războaielor civile, uciderile proscișilor, prăbușirea puterilor lumii orientale și înglobarea definitivă a Egiptului, după cea a a Syro-Palestinei, în sfera Puterii romane, noua și ferma înălțare a Italiei și a Romei sub o mîină forte care să nu îngăduie nici separatismele Hispaniilor sau Galliei, nici amenințările, nu afit ale Parților, cît ale Germanilor, Tracilor, sau chiar Dacilor – totul, totul lăsa să se întrevadă nașterea unui ‘nou ev’. O, de-ar fi fost un ev de bun augur pentru destinele Romei și ale mult încercatei omeniri !

2. Planul Eneidei

Să încercăm, pentru o clipă, să ne închipuim contemporani cu cei trăitori la Roma înainte de anul 30 a. Chr.: *Eneida* nu există încă. Un poem epic, dacă se încumetă cineva la o asemenea cutezanță, ar avea de urmași, *a priori*, fie tradiția epopeii homerice, pur legendare, fie cea a epopeii ‘istorice’ (romane). Pentru un spirit mai puțin înalt decît al lui Virgiliu, alegerea simplă, în cadrul acestei alternative, ar fi părut, desigur, de neocolit.

Poetul nostru era, negreșit, un mare admirator al lui Homer, dar fusese crescut în spiritul novator al neoalexandrinismului. Așadar, soluția spre care s-a îndreptat a fost aceea a unei armonioase îmbinări între cele două opțiuni, pe un tărîm de mijloc – legendar, în sine, dar vizionar sub raportul istoriei viitoare a Romei. Erau astfel satisfăcute și cerințele programului augustan și înclinațiile poetice proprii, mai apropiate, în bună măsură, de tonalitățile lui Apollonios din Rodos, fără a fi trădat, totuși, esențialul structurilor epice homerice.

Căci, încă din Antichitate, comentatorii au vorbit despre

structura *Eneidei* ca despre o *Odyseie* în șase cînturi, urmată de o *Iliadă* în alte șase: prima ei parte este cea a ‘rătăcirilor’ (1-6); cea de a doua a ‘războiului hotărîtor’ (7-12). *Odyseia* însăși are acest tip de structură fundamentală **binară**: ‘rătăcirile lui Odysseu’ (1-12); ‘lupta pentru putere’ (13-24).

Față de această structură majoră, externă, evidentă pentru oricine, cercetările moderne, pornind de la o fină observație a lui Th. Ladewig și dezvoltate mai ales de R. Lesueur, au învederat mai bine o structură latentă **ternară**, asemănătoare structurii mai complexe a *Iliadei*: prima epopee homerică, ilustrînd un moment de încetinire a asaltului asupra Troiei, provocat de ‘mînia lui Ahile’, cuprinde, mai întîi, două etape descendente (*în anticlimax*): I. ‘începutul înfrîngerilor aheene’ (I-X) – de la izbucnirea conflictului dintre Agamemnon și Ahile și pînă la primele amenințări grave împotriva taberei acestora. II- ‘Primejdia la nave’ (9-16) – de la insuccesul soliei de împăcare trimise lui Ahile și pînă la moartea lui Patroclu. Acestea sunt urmate (și compensate, în *climax* vehement) de partea a III-a: ‘înfrîngerea Troienilor’ -de la jalea lui Ahile și pînă la uciderea și răscumpărarea lui Hector. Același tipar, mai ascuns, se regăsește și în *Eneida*: I. ‘Episodul cartaginez’ (1-4); II. ‘Aflarea patriei’ (5-8); III. ‘Războiul hotărîtor’ (9-12).

Dar structurile de cîte patru cînturi nu mai corespund exact celor homerice. La Homer, desfășurarea unui ciclu echivalent cu patru cînturi (așa cum au fost ele delimitate de gramaticii alexandrini) este, îndeobște, următoarea: 1. expunere – tensiune medie; 2. digresiune – tensiune mai scăzută; 3. criză – tensiune maximă; 4. tranziție – tensiune medie. Să luăm drept exemplu, de pildă, cînturile 5-8 din ambele poeme homerice, în paralel:

<i>Iliada</i>	<i>Odyseia</i>
5. Vitejiile lui Diomede	Plecarea de la Calypso
6. Glaucos și Diomede. Hector și Andromaha	Odysseu și Nausicaa
7. Hector și Aias. Ridicarea morților	Sosirea la Feaci
8. Lupta întreruptă	Odysseu primii la Alcinou
	Odysseu recunoscut de Feaci

Singura excepție, justificată, la Homer, este cea a ciclului final, care arată astfel: 1. expunere – tensiune medie; 2. criză – tensiune maximă; 3. tranziție – tensiune moderată; 4. final – tensiune maximă. Sau, în paralel:

<i>Iliada</i>	<i>Odysseia</i>
21. Lupta de la rîu	Pregătirea uciderii pețitorilor
22. Uciderea lui Hector	Uciderea pețitorilor
23. Serbările pentru Patroclu	Recunoașterea de către Penelopa
24. Răscumpărarea lui Hector	Lupta finală și încheierea păcii

La Virgiliu, structurile primelor două treimi au luat un tipar asemănător acestei a doua desfășurări homerice: 1. expunere – tensiune medie; 2. criză – tensiune maximă; 3. tranziție – tensiune moderată; 4. criză – tensiune maximă:

1. Sosirea la Carthagina	5. Jocurile pentru Anhiset
2. Căderea Troiei (povestirea lui Eneas)	6. Coborîrea în Infern - profetiile lui Anhiset
3. Peregrinările pe mare (continuarea povestirii)	7. Izbucnirea războiului
4. Patima Didonei	8. Eneas la Evandru. Armele. Viitorul Romei

În schimb, treimea finală este construită pe o gradație continuă, în climax, urmărind mersul tot mai aprig al războiului, mereu mai în favoarea Troienilor, pînă la tragica, dar apoteotică încheiere a sîngeroasei înfruntări:

9. Asaltul asupra taberei troiene. Nisus și Euryalus
10. Lupta din fața taberei. Pallas, Lausus, Mezentius
11. Încercări de pace. Sperjurul și lupta din cîmpie. Camilla
12. Lupta finală. Vitejiile eroilor. Moartea lui Turnus

Cele douăsprezece cînturi ale *Eneidei* (însușind aproape 10.000 de versuri – deci cam trei pătrimi din *Odysseia*, sub trei cincimi din *Iliada*) sunt, prin urmare, mai concentrate decît cele homerice,

ritmul lor este mai susținut, digresiunile sunt rare: la șapte sau opt sute de ani distanță, publicul, lumea literară, cerințele stilistice diferă. Dar tiparele largi pornesc în mod evident de la cele homerice, ca, de altfel, și nevoia metafizică a încadrării faptelor omenești într-o lume mai largă și mai înaltă, aceea a Divinului atotprevăzător.

4. Nivelurile metafizice ale Eneidei

Tradiția epică greco-latină cerea corelarea planului omeneș al evenimentelor (legendare sau istorice) cu resorturile superioare, divine, ale împlinirii faptelor omenești. Paralelismul cu toate marile poeme epice ale începuturilor literare omenești, indo-europene sau nu, ne îndeamnă să credem că vechimea acestei tradiții, totodată războinică și sacrală, este imemorială. Numai că, la Homer, Soarta (purtînd mai multe nume: μῦρα, κῆρ, οἴτος etc.) era prevalent individualizată, hotărîrea împlinirii printr-un ‘plan divin’ (βουλή) revenindu-i lui Zeus Atotputernicul.

În *Eneida*, impasibilul (neutru) *fatum* (cu dubletul poetic, pl., *fata*), ‘destinul implacabil’, domină totul: Iuppiter are mai degrabă rolul de a-i îndeplini neclintita desfășurare, domolind impulsurile ‘destabilizatoare’ ale zeitelor, nestăpînite în părtinirile, în ura și în iubirea lor – așa cum sunt Iunona și Venus. Rarefierea substanței vii a nivelului ceresc – Olympul fiind un cadru convențional destul de vag conturat – se vedește și prin relegarea celorlalte divinități majore ale Pantheonului grecesc în roluri marginale, convenabile episodice: Neptun pe mare, Minerva și Marte în luptă, Apollo ca protector, Vulcan, ca faur al armelor lui Eneas – Pluton abia fiind pomenit de-a dreptul.

Scăderea relativă a puterii motivatoare a personajelor divine, prin transferul neconținut al justificărilor către *fatum*, destinul imuabil, va fi avut drept subtext (adesea destul de explicit) agnosticismul în privința Divinului - mentalitate la modă pe vremea lui Virgiliu, sub influența filosofilor: *casusue deusue* este un clișeu care le răpește zeilor, în fapt, o mare parte din *numen* -din puterea de decizie și de influență efectivă.

Constatăm, în schimb, o creștere a ponderii divinităților minore cu rol funest, într-o atmosferă de *horror*: pe cînd la Homer apariția

Eriniilor sau a acoliților feroci ai lui Ares (Discordia, Spaima, Groaza – personificate) sunt bine circumscrise, doar ‘zînele vrăjitoare’, ca Sirenele, Circe, Calypso, sau ‘monștrii’, ca Cyclopii, Scylla și Charybda dînd un ton mai picant povestirii ‘rătăcirilor’, la Virgiliu Harpiile (Celaeno) și Cumplitele (Allecto) apar și revin decisiv în desfășurarea evenimentelor, trădînd via sensibilitate a poetului și a contemporanilor săi față de forța malefică a Răului dezlănțuit.

Ceea ce s-a pierdut din tensiunea planului divin tradițional, alunecat, în tirade, chiar spre o retorică mult mai puțin grăitoare decît nuanțatele reprezentări homerice ale zeilor, s-a decantat însă în trama ‘tărîmurilor’ și în cea a ‘tradiției strămoșești’, mai accesibile spiritului italic.

La Homer, Hades mai era (încă), în special în *Iliada*, mai degrabă o divinitate, decît un ‘tărîm’ (în pofida banalizărilor frecvente din traducerile modeme), deși structurile înseși ale divinului alunecaseră deja spre o inserare a ‘subpămînteanului’ printre ‘tărîmuri’, într-o tripartiție ‘cer / pămînt / sub-pămîntean’, față de cea veche indo-europeană ‘cer / văzduh / pămînt’. În *Iliada*, acest proces nu este încă limpezit: în *Odyseia*, mai ales prin Νέκρυα mare (11) și prin ecoul ei din cîntul 24 (1-204), el pare tot mai bine definit.

La Virgiliu, ca urmare a desăvîrșirii acestei imagini în lumea hellenistică, tripartiția cea nouă este un fapt împlinit, mergînd chiar pînă la a subsuma Cîmpiile Elysee lumii subpămîntene, ca un posibil izvor de cunoaștere **pozitivă** pentru oameni, care poate să ofere, într-o lumină orfico-pitagoreică, perspectiva asupra lungilor veacuri ce stau să vină. Dacă nu Cerul, atunci Elyseul poate comunica viziunea asupra măreției viitoare a Eneazilor, a Italiei și a Romei, cu lauda explicită a familiei Iuliilor și a lui Augustus.

Iar lucrurile stau astfel pentru că ideea dominantă este cea a **tradiției** generațiilor, din neam în neam: tipică mentalității romane, mult mai mult decît celei grecești, această reprezentare despre *mos maiorum* și despre ocrotirea pe care o pot hărăzi *Manes* justifică venerația închinată lor, cu o căldură mult mai vie decît cea pentru divinitățile (fie ele majore sau minore) cărora li s-au ridicat temple și altare, sau primesc jertfe chiar și la răscruci: acestora li se dedică ritualuri exacte, desfășurate în zile, la momente și cu ocazii precise,

fără a i se cere însă omului sau obștei omenești vreo devoțiune sentimentală aparte.

Eneida se arată, așadar, a fi epopeea Italiei și a Romei, dar prin intermediul necesar al imaginii generațiilor omenești, întrupate în dinastia Eneazilor, coborâtore directă din vechii Troieni: ca atare, ea este menită să domine atît lumea grecească, în pofida orgoliilor ei culturale, cît și lumea comercială și uneltitoare a Orientului, simbolizată prin Carthagina. Roma lui Augustus se înalță, măreață, deasupra tuturor, drept *Caput orbis terrarum*.

4. Eroii Eneidei

Homer oferea nu numai tipuri eroice-model, ci și adevărate structuri de personaje eroice, aliate în opoziții binare sau ternare, într-o mai largă, alcătuire, caleidoscopică, de pildă:

- pe de o parte, Priam, prin poziția sa, este ‘domnitorul uns, cu har’, care îi are alături pe Hector. ‘războinicul’, și pe Paris, ‘frumosul’, și i se opune astfel lui Agamemnon, de asemenea un ‘rege sacral’, caracterizat prin κῶδος, ‘har divin’ – acesta avîndu-i în oasle pe Ahile. ‘războinicul’, caracterizat prin κλέος, ‘slavă’, și pe Odysseu, ‘șiretul’, care țintește mereu la κέρδος, ‘cîștig’.

- pe de altă parte, Priam, prin vîrsta sa, i se opune lui Nestor, fala din sfatul Aheilor (așa cum Ahile este ‘fala Aricilor’ în luptă), și, implicit, la distanță, lui Peleu, tatăl lui Ahile (mai ales în cîntul 24 (Ω)).

Mergînd pe această cale de analiză, vom găsi noi și noi opoziții și alăturări care țin statutul viu și funcțional al fiecărui erou, fie el de primul rang, ca Hector și Ahile, fie de al doilea sau chiar al treilea, ca Pandaros, Sarpedon, sau cei doi Aias, Diomedea, Idomeneu etc. Nu este uitat nici personajul-tip al ‘lumii de rînd’, la Greci prin Thersites cel urît, ciudos și bîrfitor, la Troieni prin închipuitul, lașul și trădătorul Dolon.

La Virgiliu, lumea eroică nu mai este la fel de complexă, relațiile dintre eroi fiind mai degrabă scheme binare, tipice, dar fără aura bogată a armonicelor implicite din ‘lumea homerică’. Prestanța lui Eneas cel pios, este indiscutabilă, evoluția lui treptată – de la *dux*, ‘conducător și călăuză’. Încă șovăielnic, la *rex*, ‘rege cu har’, cu ținte

CUPRINS

Introducere	5
Cîntul I	25
Cîntul II	47
Cîntul III	71
Cîntul IV	93
Cîntul V	115
Cîntul VI	141
Cîntul VII	167
Cîntul VIII	191
Cîntul IX	213
Cîntul X	237
Cîntul XI	263
Cîntul XII	291
Imnurile homerice către Afrodita	319
Bibliografie esențială	333
Indice de Nume de persoane	337
Indice de Nume de locuri	379